

ПРИЛОГ БИОГРАФИЈИ ГОЈКА САМАРЦИЋА

Четвртог фебруара 1930. године Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије у свом органу „Полицијски гласник“ број 535 објавио је потерницу са описом и сликом високог црномањастог човека за којим трага полиција. У потерници је писало: „Самарцић Гојко, син Лесе (Алексе), 32 године стар, родом из Грахова, срез Никшић, Зетска бановина, приватни чиновник у Београду, православне вере, неожењен, стас средњи, коса смеђа, чело високо, обрве смеђе, очи црне, лице дугуљасто, бркове и браду брије, нос и уста обични, има као особити знак ожиљак на лицу испод левог уха и на врату од шкрофуле, истражник Државног суда за заштиту Државе, под оптужбом ради комунизма по Закону о заштити јавне безбедности и поретка у Држави, побегао је 22. I 1930. године из затвора Првостепеног суда за округ Београдски. Државни суд за заштиту Државе, бр. 1968/29 од 23. I 1930.“¹

Потерница објављена после две недеље од дана бекства сведочи да органи полиције нису успели да ухвате одбеглог комунисту током петнаест дана, мада је већ другог дана после његовог бекства, 23. јануара, истражни судија Државног суда за заштиту државе упутио месним органима власти захтев у коме, поред личног описа Самарцића, стоји: „Све власти се моле, да то лице где год нађу ухвате и Државном суду у Београд стражарно спроведу“.² Слични захтеви су били упућени у гранична места. Тако се у допису среског начелника у Тителу, упућеном 23. јануара свим општинама, наводи саопштење Одељења опште полиције Управе града Београда под бројем 170 да је „побегао испред спровода опасан комуниста и притвореник Државног суда Гојко Самарцић“ и наређује се подручним органима да ће он пронађе и спроведе у Београд.³

¹ Потерница је послана управи „Полицијског гласника“ 24. I 1929. Истражни судија Државног суда за заштиту државе Кошчец је 31. I 1929. у допису тој управи захтевао „да се што пре овом Државном суду пошаље један примерак оног броја „Полицијског гласника“ у коме је оглашена потерница за одбеглим комунистом Самарцићем Гојком“. (Архив за раднички покрет у Београду, у даљем тексту АРП, Фонд Државни суд за заштиту државе, у даљем тексту ДСЗД, бр. 1968/II и III део, 1929, Предмет Клеменчић.)

² АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/II део, 1929.

³ Прегис документа налази се у Историјском архиву Београда за бр. 1843 Д XVI—693. Оригинал у Историјском архиву СКС у Новом Саду за бр. 9804.

Услед тога што Самарџић није пронађен ни после помену-те потернице, иследни судија Државног суда послао је 6. фебруара суду општине Подгорица (данас Титоград) наређење, заједно са актом о бекству, и налоз да тај акт „Прилепи на врата последњег стана оптуженог Самарџића“, или у случају да није имао стан, „да исти прилепи на општинску таблу“, пошто до 20. фебруара, дана за који је био одређен судски процес, тај акт мора се налазити на табли.⁴ До 20. фебруара међутим Гојко Самарџић није пронађен и није присуствовао свом суђењу.

Ко је био тај комуниста? Како је пао у руке полиције и зашто је оптужен конкретно? Како је побегао и ко му је омогућио бекство? Каква је даља судбина Гојка Самарџића?

Ова питања се намећу? с обзиром на то да је Самарџић побегао у јеку највећег терора против Комунистичке партије Југославије, масовних хапшења комуниста у низу градова и места земље и појачаног надзора полицијских органа над делатношћу не само комуниста него и свих прогресивних и лево оријентисаних снага. Грађа којом располажемо не омогућава да дамо исцрпне и задовољавајуће одговоре на постављена питања, пружа низ података али на основу којих бисмо могли делимично осветлити како сам случај бекства тако и неке моменте из Самарџићеве биографије.

Гојко Самарџић се родио 1. септембра 1896. године у породици трговца Леса (Алексе) Самарџића из Грахова. За време првог светског рата био је војник црногорске војске, а за учешће у рату добио је споменицу.⁵ После завршетка рата уписао се на Технички факултет Београдског универзитета, на коме је полагао испите до средине 1926. године, мада је већ 1924. године престао да посеђује редовне студије и запошљава се у администрацији књижевног часописа „Мисао“.⁶

Од 1920. године члан је Комунистичке партије Југославије, веома је активан у раду Удружења студената-марксиста, један је од оснивача тог Удружења и члан његове прве управе 1922. године.⁷ Учествоје у раду СКОЈ-а и њихових руководећих органа у

⁴ Слично наређење било је послано и суду општине вароши Њикшић 11. II 1930. У одговору на допис председник суда општине вароши Подгорица 10. II 1930, бр. 1447, саопштавао је иследном судији Државног суда за заштиту државе да Самарџић „није овамо познат, нити се овде налази“, а акт је налепљен на општинску таблу (АРП, Фонд Корпора деликти бр. 43).

⁵ Уверење о издавању „Споменице за рат Ослобођења и Уједињења 1914—1918“ издато је Самарџићу 2. VII 1925 (АРП, Фонд Корпора деликти, бр. 43).

⁶ У Ђачком листу Гојка Самарџића стоји да он важи до 1. X 1926. и да је уписан у летњи семестар 1925/1926 (АРП, Фонд Корпора деликти, бр. 43). У исказу на полицији Самарџић је изјавио да је био студент до 1924. године, када је напустио студије (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/1 део, 1029. Из исказа од 11. IX 1929). О запослењу у администрацији часописа „Мисао“ сведочи легитимација издата од стране власника часописа Смиље Ђачковић 20. XI 1928 (АРП, Фонд Корпора деликти, бр. 43).

⁷ Милица Дамјановић, *Напредни покрет студената Београдског универзитета*, Београд 1966, 74, 75.

Београду.⁸ Од 1923. године постаје партијски инструктор, истовремено је члан рејонског комитета КПЈ „Сава“ у Београду, а од 1926. године инструктор у саобраћајној хелији у Београду и члан Покрајинског секретаријата КПЈ за Србију, у ком својству обилази неке градове у унутрашњости Србије, где обнавља рад партијских организација после Трећег конгреса Партије.⁹ Као један од познатих комуниста у Београду и области био је изабран за заменика делегата Београдске обласне организације за Трећи конгрес КПЈ.¹⁰

Први пут је Гојко Самарџић ухапшен од стране београдске полиције у октобру 1927. године, када је у њене руке пало око четрдесет чланова СКОЈ-а и КПЈ у Београду — међу њима не само чланови ЦК СКОЈ-а Никола Котур, Иван Бријачек и Гргур Вујовић, Покрајинског секретаријата СКОЈ-а Павле Ковачевић и Отокар Кершовани и други, него и секретар ЦК КПЈ Сима Марковић и секретар ЦРСОЈ Лазар Стефановић.¹¹ Заједно са друговима, Самарџићу је суђено 13—16. фебруара 1928. године. Том приликом је осуђен на шест месеци робије. Међутим, одлуком Апелационог суда казна му је повећана на годину дана. Казну је издржавао у Пожаревачком казненом затвору, где се разболео од шкрофула.¹² Крајем октобра или почетком новембра 1928. године пуштен је из затвора. Настанио се у Београду и одмах се укључио у партијски рад.

После завођења диктатуре 6. јануара 1929. године Гојко Самарџић је учествовао у раду београдске партијске организације. Од стране инструктора ЦК КПЈ за Србију Брацана Брацановића био је именован за члана Месног комитета КПЈ за Београд и Покрајинског секретаријата за Србију. У условима дубоке илегалности и сталних полицијских прогона, организација Београда је наставила рад и после шестојануарског државног удара. Сада се тај рад ограничавао у основном на издавање и растурање летака,

⁸ Исто.

⁹ Надежда Јовановић, *Организационо стање и унутарпартијски развој КПЈ у Србији 1926—1928*, Токови револуције, III, Београд 1968, 260, 261, 262, 264, 268.

¹⁰ Исто, 261.

¹¹ О хапшењу и процесу види: „*Политика*“, 22. X 1927, 13—16. II 1928; Др. Славолуб Цветковић, *Напредни омладински покрет у Југославији 1919—1928*, Београд 1966, 244—245; Драган Марковић, Љубиша Ристовић, *Пред непризнатим судом*, Београд 1959, 361—390.

¹² Аутори књиге „*Пред непризнатим судом*“ Д. Марковић и Љ. Ристовић на стр. 382 саопштавају да је Самарџић заједно са Николом Котуром, чекајући решење Апелационог суда, „успео да побегне из затвора“. У својој најновијој књизи „*Политичка суђења*“ (Књига прва, Београд 1969) на стр. 376 они понављају свој ранији навод о томе да је он побегао са Николом Котуром из затвора и да је затим пребегло у Совјетски Савез. Ову тврдњу у књизи „*Напредни покрет студената Београдског универзитета*“ прихвата и Милица Дамјановић. На стр. 75 (види фусноту) она пише да је Самарџић био осуђен на пет година робије и да после издржане казне одлази у СССР. — Самарџић међутим, нити је био осуђен на пет година робије, нити је побегао са Николом Котуром.

поједине сусрете чланова КПЈ, састанке Месног комитета и појединих партијских ћелија. Самарцић се неколико пута сусрео са Брацаном Брацановићем и члановима партијског руководства. Учествовао је у акцији растурања првомајских летака и био један од организатора те акције у Београду.¹³

Активност београдске партијске организације, а са њом и Гојка Самарцића, прекинута је у августу 1929. године, када је полицији пошло за руком да ухапси више од четрдесет чланова КПЈ и партијско руководство града и покрајине. Тада су ухапшени, поред других, Брацан Брацановић, Владимир Нешић, Марко Орешковић, Антон Фестини, Бранко Соларић, Антон Клеменчић, Рајко Јовановић и многи други активисти КПЈ.¹⁴ То је био најозбиљнији од свих удараца које је партијска организација Београда доживјела после забране КПЈ 1921. године. Делатност Партије у главном граду земље скоро је замрла. Поједини комунисти који нису били ухапшени у августовској провали радили су индивидуално, без упута и организационе повезаности са руководством Партије, које се налазио у Загребу, Љубљани и Велењу, а у мају 1930. године било је принуђено да пређе у иностранство откуда је покушавало да успостави прекинуте везе са члановима КПЈ преко својих инструктора или чланова ЦК.

У време масовних хапшења комуниста у Београду Гојко Самарцић се није налазио у граду, јер је после преметачине извршене 1. августа у његовом стану у Крајинској улици број 18 у Београду протеран у Грахово. Овом приликом полиција га није могла ухапсити, јер је код њега запленила неке личне ствари и документа безвредна за њу, али га је зато протерала из града. Самарцић је стигао у Никшић 24. августа. Од средског начелника био је добио дозволу да остане у граду два дана, али је већ 25. августа ухапшен на основу телеграфског захтева шефа Одељења опште полиције Управе града Београда Милана Аћимовића.¹⁵ Начелник среза никшићког одредио је појачану пратњу ради спровода ухапшеног комунисте у Београд, са наређењем да „најстрожије мотре и пазе на Самарцића, да не би умакао, јер је веома опасан“, и упозорењем да ће пратиоци сносити личну одговорност у случају његовог бекства.¹⁶ Из Никшића, преко Тре-

¹³ Ови се подаци наводе у исказима како самог Гојка Самарцића тако и Антона Клеменчића и Антона Фестинија, ухапшених у августовској провали 1929. који су као чланови Месног комитета КПЈ за Београд сарађивали са Самарцићем (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/Г део, 1929).

¹⁴ Види допис шефа Одељења опште полиције Управе града Београда Милана Аћимовића Државном суду за заштиту државе од 21. X 1929. за бр. 12552, у коме наводи имена 45 комуниста над којима се води истрага (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/Г део, 1929).

¹⁵ Види објаву средског начелника у Никшићу од 24. VIII 1929, а такође телеграм шефа Одељења опште полиције УГБ од 25. VIII 1929. за бр. 10168 (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/Г део, 1929).

¹⁶ Наређење од 25. VIII 1929, бр. 10942 (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/Г део 1929).

биња, Мостара, Сарајева, Завидовића, Босанског Брода, Брода на Сави, Сремске Митровице и Руме — Гојко је 10. септембра доведен у Београд.¹⁷

Прво Самарџићево саслушање у Управи града Београда обављено је 11. септембра и већ тада је испребијан по већ познатој пракси полицијског истражног поступка.¹⁸ То је било његово једино саслушање у полицији, јер је све о њему већ било познато из исказа других, ухапшених пре њега. Цео предмет истраге над групом београдских комуниста, у којој се налазио и Гојко, 21. октобра је послан из полиције у Државни суд за заштиту државе, а 28. октобра државни тужилац овога суда доставио је истражном судији предмет са предлогом да се против 45 комуниста (у документу се наведе сва имена) „отвори кривична истрага, јер су темељито сумњиви“, пошто су „чланови тајних комунистичких организација у Београду, дакле удружења које је имало за сврху пропаганду комунизма и тероризма“, и да буду спроведени у затвор Државног суда. Следећег дана, 29. октобра, истражни судија Државног суда за заштиту државе донео је одлуку да се против свих ухапшених и терећених од стране полиције и државног тужиоца „отвори кривична истрага и истовремено одреди кривични затвор“.¹⁹

Пред истражним судијом Државног суда за заштиту државе Гојко Самарџић је саслушан 4. новембра. На том саслушању одбио је све оптужбе које су му биле приписане. Изнео је бруталне поступке полицијских органа за време истраге и рекао да је био принуђен да потпише исказ који не одговара истини.²⁰ Међутим, државни тужилац, на основу изнуђеног исказа Гојка Самарџића и осталих комуниста, поднео је оптужницу суду 29. новембра 1929. године. У тој оптужници је било 29 имена комуниста, за које су по мишљењу судских истражних органа постојали непобитни докази да су кривично одговорни и да морају бити изведени пред суд.²¹

¹⁷ На путу од једне до друге жандармеријске станице и од затвора до затвора жандармеријским патролама стално се напомињало да Самарџића спроводе „под јаком стражом“, да је „опасан и имаде на њега обратити строг надзор“, да буде обезбеђена „сигурна пратња“ (види: Допис поглавара среза нишкићког начелнику среза Требиње од 25. VIII 1929., бр. 10942, Допис поглавара среза Требиње жандармеријској станици у Требињу — без датума и броја, Допис среског начелника у Мостару команди II Одјела полицијске страже у Мостару за бр. 12137. од 28. VIII 1929. (На овом документу црвеном оловком пише: „Пази! Опасан!“ АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968, I део, 1929).

¹⁸ Исказ Гојка Самарџића пред истражним судијом Државног суда за заштиту државе од 4. XI 1929 (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/I део, 1929), Рајко Јовановић, Фашистичке жртве, б/г, б/м., стр. 63.

¹⁹ Види допис М. Аћимовића за бр. 12552 од 21. X 1929. и допис државног тужиоца од 28. X 1929 (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/I део, 1929).

²⁰ Види исказ Гојка Самарџића пред судијом Државног суда за заштиту државе од 4. XI 1929.

²¹ Оптужница против другова из Београда (АРП, Фонд Комунистичка Интернационала, (у даљем тексту КИ, бр. 1929/60).

Гојко Самарџић је оптужен због тога што је: „а) око 1 маја 1929. г. у Београду већу количину комунистичких летака под насловом „Радницима, сељацима и сиромашним грађанима Србије предао Фестини Антуну да их даље растури, дакле растурао летке, чијом садржином се уцелости пропагира и убеђују други, да треба променити политички и социјални поредак у држави злочином, насиљем или ком врстом тероризма; б) неизвесно када постао и до свог хапшења 1929. био члан тајне комунистичке организације Покрајинског комитета у Београду, дакле удружења, које је имало за сврху пропаганду тероризма и комунизма, па да је тиме починио злочинство из члана 1. тачке 1 и 2. ЗОЗД,²² кажњиво по члану 2. ставка 1. истог закона...“ У образложењу оптужбе државни тужилац се позива на Гојково признање у полицији, не узимајући у обзир његово порицање тога признања Самарџићеву одбрану тужилац није сматрао вредном пажње, а своју оптужбу објашњавао је тиме што га терете искази других оптужених. Као кривица узима се и то да је Гојку Самарџићу 1928. године суђено „због комунистичке пропаганде“, што је за тужиоца био доказ да је његово признање у полицији „било истинито“.²³

На основу материјала београдске полиције и захтева иследног судије Државног суда за заштиту државе оптужени комунисти су смјештени у затвор Првостепеног суда за округ Београдски да би ту остали све до судског претреса, заказаног за 20. фебруар 1930. године.

У време од подношења оптужнице до судског претреса догодио се случај који указује на то да 1) у Београду комунисти делују и да полиција није дефинитивно ликвидирала КПЈ у том граду, и б) да је код самих полицијских органа постајала самоувереност у своје снаге када се радило о обезбеђењу надзора над затвореним комунистима. Оваква ситуација је стварала могућност за бекство Самарџића у време када су оптужени комунисти чекали да буду изведени пред Државни суд за заштиту државе.

²² У члану 1 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави (Закон објављен 6. I 1929). одређиване су врсте злочина кажњиве законом. У тачки 1 тог члана стајало је да ће се злочином сматрати: „Писање, издавање, штампање, растурање: књига, новина, плаката или објава, којима се иде на то, да се ко подстрекне на насиље према државним властима, и у опште, да се угрози јавни мир или доведе у опасност јавни поредак. Ово важи и за сваку писмену или усмену пропаганду или убеђивање других да треба променити политички или социјални поредак у држави злочином, насиљем или ма којом врстом тероризма“. У тачки 2 члана 1 Закона злочинством се сматра „организовање, потпомагање или постајање чланом каквог удружења које би имало за сврху пропаганду комунизма, анархизма, тероризма или удружења за нелегално приграбљивање власти као и у опште оно што се садржи у последњој тачки“ (у тој тачки, по реду седмој истог члана, стајало је да се злочином сматра „припрема, покушај или извршење убиства ма кога органа власти“). За дела кажњива овим чланом Закона одређивана је казна смрћу или робија до 20 година („Политика“, 6. I 1929).

²³ Оптужница против другова из Београда, АРП, Фонд КИ, бр. 1929/80.

Постојећа документација не омогућава да се нешто конкретније и више каже о припреми самог бекства. За име организатора овог бекства сазнало се тек кроз годину и по дана, када је и он сам пао у руке полиције. Материјали којима располажемо дозвољавају да делимично реконструиремо само бекство, да наведемо имена комуниста који су учествовали у његовој припреми и скривању Гојка Самарџића после успешног бекства и у његовом пребацивању преко границе.

Главну улогу у организацији бекства, осим самог Самарџића, одиграо је београдски комуниста Михајло Ивић, учесник грађанског рата у Русији и члан Комунистичке партије Југославије од њеног оснивања. Поред овога, Ивић је био и делегат Вуковарског конгреса КПЈ, као представник Београдске партијске организације. Од 1924. године радио је као машиниста у Народном позоришту, а организационо је припадао партијској ћелији Дунав у Београду. За време августовске провале 1929. године није ухапшен.

О томе да је Ивић организатор Самарџићевог бекства полиција је сазнала тек 3. септембра 1931. године, за време његовог хапшења и саслушања.²⁴ Тада је он, да би ослободио друге ухапшене комунисте од евентуалног терећења због тога бекства, признао знајући да се Гојко више не налази у Југославији, да је он организовао тај подухват. Осим тога, Ивић је рекао име другог комунисте код кога се Гојко Самарџић скривао пре него што је пребачен преко границе, а који је у то време такође био ван земље. Име тог комунисте је Драгиша Првуловић, електро-механичар, који је радио код Спортског веслачког клуба у Београду и у чијем се стану Самарџић скривао три месеца.²⁵

Трећа личност која је учествовала у подухвату спашавања Гојка Самарџића — тиме што је обезбедила његово пребацивање преко границе — био је Петко Милетић. Он је у својству члана Привременог партијског руководства КПЈ у марту 1930. године дошао у Београд, а у априлу је пребацио Самарџића преко границе. О његовој улози у ослобођењу Самарџића сазнало се тек када је и сам ухапшен 1932. године. Приликом саслушања, жена

²⁴ Из Кривичног испита Михајла Ивића у Управи града Београда, састављеног 3. IX 1931 (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 36/31). Предмет Ивић Михајло. Види такође Информацију о раду од 12. септембра до 1. јануара коју је Петко Милетић (псеудоним Мајер, којим је потписана информација) поднео партијском руководству у јануару 1932 (АРП, Фонд КИ, бр. 1932/13-а).

²⁵ Види: Кривични испит Михајла Ивића од 3. IX 1931, Накнадни кривични испит Ивића Михајла од 5. X 1931, Записник о преслушању Ивића Михајла састављен код Државног суда за заштиту државе од 16. X 1931 (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 36/31). У „Извештају о стању партије у Београду“, који је Петко Милетић поднио партијском руководству у другој половини 1932. године (на документу стоји датум када је заведен у Коминтерн: — 13. X 1932) говори се да је Михајло Ивић после хапшења признао да је он извукао Гојка Самарџића, јер су га суочили са женом Д. Првуловића код кога је Самарџић становао. Ивић је то признао, како стоји у извештају, да не би друге гужли због тога бекства (АРП, Фонд КИ, бр. 1932/80).

Драгише Првуловића признала је да је Милетић тај који је у марту 1930. године долазио у њен стан. О Милетићевој улози у пребацивању Гојка Самарцића преко границе рекла је у полицији и жена Михајла Ивића. На основу тих навода и признања самог Милетића, у оптужници државног тужиоца стоји да је он „половином месеца априла 1930. г. из Београда одвео и преко границе пребацио Самарцића Гојка“, да је „организовао пребачење Самарцића преко границе у Мађарску“, и да се ова тврдња заснива како на исказу жене Михајла Ивића, тако и на признање самог Милетића у београдској полицији.²⁶ У овој оптужници наводи се и то да је Ивић „дана 21. јануара 1930. по предаји оптужнице због дела из члана 1. Закона о заштити државе, ослободио из затвора и држао сакривена“ Гојка Самарцића у подруму Народног позоришта у Београду.²⁷

Тако из наведених докумената сазнајемо да је овај дрски подухват, који је изазвао забринутост органа полиције у Београду (у Загребу су још 1929. године побегли из затвора комунисти Михаило Вранеш и Лабуд Кусовац), изведен и организован од стране комуниста Михајла Ивића, Драгише Првуловића и Петка Милетића.

Самарцић је побегао 22. ануара 1930. године у осам и по часова ујутру, када су затвореници извођени у двориште затвора у шетњу. Гојко Самарцић је искористио прилику. Он се издвојио из колоне, изашао кроз ходник приземља затвора на леву страну дворишта, прескочио преко зида који је одвајао затворско двориште од дворишта бивше амбуланте за кожне и венеричне болести и изашао у Дечанску улицу, где га је сачекао Михајло Ивић. Ивић је бегунца одвезао аутомобилом у Народно позориште, где га нико није могао тражити, чак ни посумњати да се он тамо налази. Када је полиција приметила нестанак затвореника, пошла је у потеру, али се вратила празних руку.²⁸

Истог дана иследни судија Првостепеног суда за округ Београдски обратио се тужиоцу Државног суда за заштиту државе, дописом у коме је стојало: „Данас 22. о. м. око 8 1/2 сати пре подне побегао је из притвора овог суда притвореник Државног суда за заштиту државе Гојко Самарцић. Одмах је извештена полицијска власт, која је предузела потеру. Из команде жандармерије послат је један потпуковник са још два официра који води истрагу“ имали кривице до чувара жандарма. Потписати исто тако

²⁶ АРП, Фонд КИ, бр. 1932/192.

²⁷ Исто, бр. 1932/192. У оптужници се нетачно наводи датум бекства као 21. јануар. О циљевима доласка Петка Милетића у Београд сазнајемо из исказа Михајла Ивића (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 36/31) и Информације коју је Милетић поднео јануара 1932 (АРП, Фонд КИ, бр. 1932/13-а).

²⁸ Из извештаја апсанције Мил. Парезановића, жанд. нар. оп. I кл. од 22. I 1930. иследном судији Државног суда за заштиту државе (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/II део, 1929).

води истрагу да утврди до кога је кривица, те је притвореник за време шетње из дворишта притворског побегао²⁹.

Приликом истраге жандарм Парезановић, описујући бекство, објашњавао је да је оно могло бити изведено услед тога што су „притвореници били пуштени у шетњу и што је том приликом био мали број жандарма, који би могли да чувају са успехом притворенике“, јер је један део жандарма био на путу за Државни суд, он се налазио у канцеларији иследног судије, а други жандарми су чували притворенике на спратовима затвора.³⁰ Вероватно је тако и било. Мада је очевидно да је између затворених комуниста и Михајла Ивића била успостављена веза у то време у затвору се налазило мало чувара, па се бекство могло остварити без великих напора. Заслуга за успешно извођење бекства свакако припада и самом Самарџићу, који је хладно и без нервозе изабрао моменат да непримећен изађе из затвора и побегне.

Како смо напред навели, одмах је расписана потерница и објављена у „Полицијском гласнику“. Пошто полицији није пошло за руком да пронађе у ухапси Самарџића, 3. фебруара је државни тужилац наредио истражном судији да „кривични поступак против оптуженог Самарџића Гојка настави у његовом одсуству“.³¹ За брњиоца Самарџићу је одређен адвокат Младен Цинцар-Јанковић.³² Упућен је на позив. Самарџићу да се на дан 20. фебруара 1930. године у 8 часова пре подне јави на главни претрес због злочинства из члана 1. тач. 1 и 2 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, јер ће се „у противном случају држати Главни претрес и изрећи пресуда у његовом одсуству“.³³ Самарџић се није одазвао на овај позив и у одсуству је осуђен на десет година робије са трајним губитком грађанских права.³⁴

После бекства он се три дана скривао у подруму Народног позоришта, а затим три месеца у стану Драгише Првуловића. Потом је пребачен преко границе и нашао се у Бечу.

Од времена преласка границе до нестанка у Совјетском Савезу за време стаљинских чистки наступа период живота Гојка Самарџића, који се може најмање проучити. Низ момената из овог периода везаних за његову судбину као комунисте и члана

²⁹ АРП Фонд ДСЗД, бр. 1968/II део, 1929.

³⁰ Исто, бр. 1968/II део, 1929. Види такође исказе жандарма Ђуре Бабића и Миладина Перовића у Првостепеном суду за град Београд од 23. I 1930, у којима наводе да су на својим спратовима чували затвореника из Запреба Јелашића, Пирпаца, др Мачека и Штефанца, па зато нису били у могућности да прате оно што се дешава у затворском дворишту. Искази ових жандарма налазе се у истом фонду где и исказ М. Парезановића.

³¹ Исто, бр. 1968/II део, 1929.

³² Председник судске расправе обавестио је 6. II 1930. адвоката да је одређен за брњиоца и да се позива на главни претрес који ће се одржати 20. фебруара 1930 (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/II део, 1929, Док. бр. 1968).

³³ Допис председника судске расправе за главни претрес од 7. II 1930. бр. 1968 (АРП, Фонд ДСЗД, бр. 1968/II део, 1929).

³⁴ „Пролетер“ бр. 12, 1. V 1930, стр. 8. „Класна правда на делу“.

Комунистичке партије Југославије веома је тешко расветлити и дати им верно тумачење, како услед недостатка документационог материјала тако и због недовољне проучености свега шта се збијало у руководству КПЈ у иностранству, у његовим односима са Коминтерном, у ставовима самог руководства Партије према појединим комунистима и активистима КПЈ и оцени њиховог држања у полицији и понашања на суду у Југославији.

После успешног изведеног бегства, име Гојка Самарџића су срећемо у записницима са саветовања и седница руководства КПЈ током 1931. године, када су на челу Партије били Филип Филиповић, Антун Маврак, Петко Милетић, Никола Ковачевић, Милош Марковић. То руководство је у августу 1930. године дошло на место смењеног ЦК КПЈ, изабраног још на Четвртном конгресу КПЈ новембра 1928. године, а који је после успостављања диктатуре и погибије Ђуре Ђаковића и многобројних хапшења остао крњ и, услед објективних услова и субјективних разлога о којима је већ доста речено у нашој историјској литератури, био од стране Коминтерне смењено (на челу тога руководства КПЈ до августа 1930. године стајао је Јован Малишић—Мартиновић). Гојко Самарџић је учествовао у раду тог новог руководства и био је веома активан. У записницима са састанка Привременог руководства Партије он се појављује у почетку под псеудонимом Едуард, а затим — Шварц, задржавши тај псеудоним све до хапшења крајем тридесетих година у СССР-у. Он је био учесник саветовања руководства КПЈ, које је одржано 13—14. јануара 1931. године у Бечу. На том саветовању су разматрана питања економског и политичког положаја Југославије (референт Филип Филиповић), положај и непосредни задаци Партије (референт Антун Маврак), организационо стање КПЈ (референт Петко Милетић), рад СКОЈ-а (референт Јосип Дебељак). На овом саветовању дискутовао је и Г. Самарџић — о организационом стању КПЈ и питању синдикалног рада.³⁵ Шеснаестог марта исте године Самарџић учествује у раду седнице Централне руководеће инстанце тако се у записницима сједница назива руководство КПЈ) којој је присуство и представник Коминтерне. На тој седници се дискутовало о саветовању одржаном у јануару 1931. године, када је критиковано стање у Партији и рад Привременог руководства на челу са А. Мавраком. На овој седници Гојко Самарџић је критикован због тога што је заједно са Мавраком решавао партијска питања не поштујући колективност рада у Централној руководећој инстанци. Из записника се сазнаје да је Самарџић заједно са Мавраком написао циркулар о АМИ (антиимперијалистичком) раду, који је био упућен партијским организацијама у Југославији.³⁶

³⁵ Исто, Фонд КИ, бр. 1931/6—1—3. Записник са саветовања. На саветовању Јосип Дебељак иступа под псеудонимом Михајло. Тај псеудоним решила је другарица Рахела Перишић.

³⁶ Исто, бр. 1931/11.

На седници Централне руководеће инстанце КПЈ, одржаној 16. априла 1931. године, којој је присуствовао и Г. Самарџић, поново је његов метод рада подвргнут критици од стране представника СКОЈ-а, а такође члана руководства Николе Ковачевића. Он и Антун Маврак поново су оптужени за секташење и покушај да раде без знања и консултација са осталим члановима руководства КПЈ. Из материјала са те седнице види се да је Гојко Самарџић у то време држао у својим рукама партијску технику, која је функционисала веома слабо, и да је у вези с припремом акција за Први мај лично одлази на аустријско-југословенску границу, где је успоставио везе за пребацивање партијске литературе у земљу.³⁷

На саветовању партијског руководства КПЈ, одржаном вероватно крајем јуна или почетком јула 1931. године, коме су присуствовали и представници Комитерне, Профинтерне, (Црвена синдикална интернационала) и Западно-европског бироа Коминтерне, а које је било посвећено питање синдикалног рада Партије, Гојко Самарџић се критички осврнуо на рад руководства у том погледу. Изнео је стање синдикалног покрета у Београду и залагао се за неопходност обнављања синдикалног рада у Југославији. На том саветовању покренуто је питање о слању Самарџића на рад у земљу, чему се успротивио Филип Филиповић не образложивши тај свој став.³⁸ Питање Самарџићевог слања на партијски рад поново је разматрано на седници руководства КПЈ 23. јула те године. Тада је решено да се он заједно са Петком Милетићем и Иваном Гржетићем пошаље на тај рад.³⁹

После ове седнице име Г. Самарџића се не појављује више међу именима учесника састанка партијског руководства КПЈ. Да ли је био послан на рад у Југославију, на основу одлуке донесене 23. јула 1931. године, не можемо са већом сигурношћу рећи. Тек 1932. године поново срећемо његово име у партијској документацији. Наиме, те године одлуком интернационалне Контролне комисије, коју је образовала Комитерна, Гојко Самарџић и низ познатих активиста КПЈ искључен је из редова Комунистичке партије Југославије. На челу те комисије стајо је Зигмас Ангаретис, а сама комисија је имала за циљ да испита држање југословенских комуниста за време њиховог саслушања од стране полиције и да рашчисти унутар партијске односе међу југословенским емигрантима, да испита рад руководства КПЈ које се налазило у иностранству. Метод тог испитивања, који је примењивао Ангаретис, имао је циљ да што више југословенских комуниста окриви за издају, прогласи фракционашима и изрекне казне које су их политички дискредитирале у очима не само партијског чланства у Југославији него пре свега пред вишим форумима коминтерне. Свако признање у полицији Ангаретис је

³⁷ Исто, бр. 1931/16.

³⁸ Исто, бр. 1931/33.

³⁹ Исто, бр. 1931/40.

сматрао за издају, без обзира на понашање комунисте у полицијској истрази и на суду. Не узимајући у обзир разлоге и објашњења, он је свакога ко је морао прећи ту чистку, макар и не био окривљен за слабо држање на полицији, само ако је било неких слутњи или сумњи, подвргавао својој „истрази“ и доносио често неаргументоване и произвољне судове. Био је груб, окрутан, својим ставом враћао је комунисте и понижавао је њих и њихово достојанство. Ангаретисове одлуке су најчешће доводиле до искључења из КПЈ.⁴⁰ Овакав његов рад је доприносио омаловажавању КПЈ пред Коминтерном и другим комунистичким партијама и погоршању односа у југословенској емиграцији, што је избацивало из активног политичког живота дотадашње активисте Партије у иностранству и негативно се одражавало у редовима КПЈ у земљи. Оваква ситуација стварала је неповерење према руководству и дугогодишњим члановима КПЈ који су силом објективних прилика у земљи били принуђени да емигрирају пред прогонима полиције.

О искључењу Гојка Самарцића из Комунистичке партије Југославије, као и других Југословена-комуниста, сазнајемо из преписке тадашњег члана партијског руководства (које је половином 1932. године сменило руководство на челу са Ф. Филиповићем и А. Мавраком) Милана Горкића (право име Јосип Чижински) и представника КПЈ у Коминтерни Гргура Вујовића, из партијске документације поводом резултата чистке коју је спровела Контролна комисија Коминтерне. Из писма које је Гргур Вујовић 23. октобра 1932. године послао Милану Горкићу из Москве у Беч сазнајемо да је Самарцић искључен из КПЈ због признавања која је учинио у току истраге пред полицијом.⁴¹ Након месец дана у одговору на то писмо, М. Горкић је писао: „Чули смо да Шварц није искључен него само укорен и др. Што нас званично не обавештавате по таквим питањима. Ако је то тачно, онда је то брука, јер ми смо сада у „П“ („Пролетер“ — централни орган КПЈ од марта 1929. године) писали да је он искључен. Ми нећемо да се људи искључују а да се то члановима не објасни“.⁴²

У међувремену, Гојко Самарцић је поднео жалбу поводом искључења из КПЈ, захтевајући да се његово питање расветли и да се врати у редове Партије. О овоме сазнајемо из писма Гргура Вујовића Милану Горкићу од 5. јануара 1933. године, у коме

⁴⁰ Родољуб Чолаковић, Казивање о једном покољењу, Књига II, Сарајево 1969, стр. 34—35. Аутор наводи изјаве жене Буре Цвијића Татјане Маринић, која је и сама прошла чистку, осетила бруталност и метод рада Ангаретиса и успела да добије пасош за излазак из ССР-а, што није пошло за руком другима. Она је у Бечу, када се са њим, састала, испричала Чолаковићу како је текла чистка и какву је атмосферу и расположење створила међу југословенским емигрантима у Москви (стр. 36). О тим методама аутору овог написа причао је и друг Франце Клопњић, који је тада, 1932. године, такође био искључен из КПЈ.

⁴¹ АРП, Фонд КИ, бр. 1932/147.

⁴² Исто, бр. 1932/165.

саопштава да је Самарџић искључен и да ће „његова молба... бити рассмотрена током следећих дана“. Вујовић износи у том писму и мишљење да ће Самарџић „вероватно засада без поновног враћања“ остати ван КПЈ.⁴³

Привремено партијско руководство дуго се није слагало са искључењем Гојка Самарџића, као и неких других комуниста (нпр. Рајка Јовановића). У „Одлуци привременог руководства о резултатима чистке“ чланова КПЈ у емиграцији предложене су измене одлуке Извршног комитета Коминтерне, донесене на основу рада и предлога Комисије, које се односе на Гојка Самарџића и Рајка Јовановића, такође искљученог из Партије због држања пред полицијом 1929. године. „Привремено руководство“, — стоји у тој „Одлуци“, посебно подвлачи свој предлог о ревизији поводом питања Шварца и Јадранског (тадашњи псеудоним Р. Јовановић). Из свега, што о понашању ових другова знамо, не сматрамо да је оправдано и правилно њихово искључење“.⁴⁴ Овај закључак је донесен на проширеном саветовању руководства КПЈ крајем фебруара 1933. године, које је поред питања оцена рада тог руководства (у његовом саставу у то време главну улогу су играли Благоје Паровић, Владимир Чопић, Милан Горкић, Милош Марковић, Иван Гржетић) разматрало ситуацију и задатке Партије и резултате чистке, у вези са чим је донесена посебна одлука.⁴⁵ Та одлука партијског саветовања од фебруара 1933. године није узета у обзир од Коминтерне, а председник КПЈ у њој није смео да брани не само поједине искључене југословенске комунисте него ни одлуке руководства Партије — из страха да не буде оглашен за опортунисту. Ипак, тадашњи ЦК КПЈ се враћао касније на случај Г. Самарџића. Тако је на седници ЦК од 23. јануара 1934. године одлучено: „Саопштити другу Шварцу да ЦК може подржати његову молбу за васпостављање у чланство „једино у случају: а) ако он принципијелно искрено призна правилност одлуке ИКК о своме питању и б) ако на неком борбеном раду покаже и докаже да је достојан да своје грешке исправи у редовима КПЈ“.⁴⁶ Али се Гојко Самарџић ни после тога закључка ЦК КПЈ није помирио са донетом одлуком о његовом искључењу из Партије, тако да је ЦК био принуђен да се поново бави питањем његовог става. Његову изјаву размотрио је на седници од 17. децембра 1934. године. Том приликом је решено следеће: „Изјаву Шварца изнети на конференцију и да се препоручи да прими одлуку ИККИ о искључењу и да редовним путем затражи пов-

⁴³ Одговор на Горкићево писмо од 27. XI 1932. (АРП, Фонд Ки, бр. 1932/178).

⁴⁴ Документат је на руском језику. АРП, Фонд Ки, бр. 1933/100.

⁴⁵ АРП, Фонд Ки, бр. 1933/71. Види такође писмо М. Горкића Г. Вујовићу од 17. V 1933. у коме јавља: „За Шварца смо телеграфисали да се слажемо са примањем у партију. Ми смо то решили на проширеном саветовању“ (реч је о саветовању од фебруара 1933). — АРП, Фонд Ки, бр. 1933/120.

⁴⁶ Записник са седнице. АРП, Фонд Ки, бр. 1934/19.

ратак у Партију“.⁴⁷ Судећи по овој одлуци, ЦК КПЈ је већ био заузео коначан став о случају Гојка Самарџића, али га је Гојкова упорност у тражењу истине нагнала да како његову изјаву тако и свој став изнесе пред земаљску конференцију ради потврде одлуке партијског руководства. Са тим ставом ЦК и његовим образложењем на земаљској конференцији је иступио члан ЦК и њен представник на Конференцији Благоје Паровић. Та конференција, Четврта земаљска, одржана је 24—25. децембра 1934. године у Љубљани. У складу с одлуком ЦК КПЈ од 17. децембра већ је првог дана рада конференције Благоје Паровић (партијски псеудоним на конференцији — Андрић) прочитао изјаву Самарџића (њен текст не поседујемо), после чега је образложио став ЦК у вези са том изјавом и Самарџићевим искључењем из КПЈ. Указавши да је Самарџић „био један од најбољих и угледних комуниста у Србији“, Паровић је његово држање пред полицијом 1929. године окарактерисао као „некомунистичко“, мада је и признао да је „било још горих који нису искључени, али ти су увидели и признали своје грешке“. Тежину питања Б. Паровић је видео у томе што Самарџић није признао погрешност свог става и што се некритички односио према себи и свом држању пред полицијом, покушавајући да се оправда и брани. У свом излагању Благоје Паровић је саопштио учесницима конференције да је ЦК КПЈ био обавештен о томе да Гојко Самарџић „призна своје грешке“ и да је на основу тога тражено, да се његово питање ревидира од стране Ки“ али за време поновног претресања овог питања он се држао другачије, па је своју изјаву темељио на томе да му је „учињена неправда“. Према мишљењу Паровића, требало је да Самарџић „као патријац критикује и анализује своје погрешке и на основу тога тражи повратак у партију“. Али Самарџић то није учинио, па „није било другог пута, него искључење“. На основу свега што је речено после читања изјаве Г. Самарџића, Благоје Паровић је предложио следеће: „Једини пут и начин за повратак у партију остаје му: да призна и критикује своје погрешке, да прими решење контролне комисије и на основу свога рада преко парт. ћелије тражи повратак у партију. То му треба препоручити а његову изјаву одбацити“.⁴⁸ Остали учесници Конференције подржали су Паровићев предлог. Делегат партијске организације Загеба, Драгица (Фрањо Краљ, секретар покрајинског комитета Хрватске), изјавио је да сматра случај Шварца „веома тешким“ и да зна да је затворски комитет „решио, да Шварц призна терећења“ Али је у пркос овом подржао изнесен предлог.⁴⁹ После дискусије, конференција је донела одлуку: „Изјаву Шварца одбити и препоручити му да призна правилност решења ИКК о његовом искључењу и да редовним путем обрати

⁴⁷ Записник са седнице ЦК КПЈ од 17. XII 1934 (АРП, Фонд Ки, бр. 1934/274).

⁴⁸ Записник са конференције. АРП, Фонд Ки, бр. 1934/276—1.

⁴⁹ Из записника са конференције.

се за пријем у партију“.⁵⁰ Тиме је Гојку Самарџићу коначно потврђено искључење из Комунистичке партије Југославије после две године од изрицања казне Контролне комисије Коминтерне.

Услед одсуства материјала, не можемо сазнати да ли је касније враћен у редове КПЈ, односно да ли је подносио захтев за поновно ступање у њу редовним путем. Тих година је радио у неком пројектанском бироу у Москви.⁵¹

Коначна одлука о решењу Самарџићевог питања донета је на четвртој седници делегације КПЈ на VII конгресу Коминтерне 14. августа 1935. године, када је одлучено да се одбије предлог Шварца о ревизији одлуке ИКК. Истовремено је предложено да Самарџић „повуче писмо другу Стаљину и делегацији ВКП (б)“ и призна правилност свог искључења, давши истовремено „правилну оцену своје погрешке“. Друговима Валтеру (Ј. Б. Тито) и Жељезару (И. Марић) наложено је да разговарају са Шварцом „и да му разјасне одлуку делегације“. У случају да Самарџић призна правилност ове одлуке, „заузети се за његово поновно примање у Партију“, а партијској јавности разјаснити његов случај.⁵²

Ову одлуку делегације КПЈ на VII конгресу КЈ. Гојко Самарџић није прихватио о чему сведочи закључак седнице Политбироа ЦК КПЈ од 10. октобра 1935. године на којој су разматране одлуке делегације Партије од августа. У ставу 3. ПБ ЦК КПЈ стоји: „Потврдити одлуку о Шварцу с тим, да пошто није повукао своје изјаве у делегацији ВКП и Стаљину да га не препоручити за поновни пријем у Партију“.⁵³

Тиме је, овим закључком, коначно потврђено искључење Гојка Самарџића из Партије и одбијено не само да се он рехабилитије као члан него и да буде поновно примљен у КПЈ, после скоро четворогодишњег периода од одлуке о његовом искључењу донете од стране Иностране контролне комисије Коминтерне. Поповно враћање на „случај Шварца“ сведочи и о томе да Самарџић није прихватио одлуку децембраске земаљске конференције 1934. године и да се обратио чак делегацији ВКП (б) на VII конгресу Коминтерне и лично Стаљину. То му није помогло, већ је судећи по одлуци наше делегације на истом конгресу, погоршало његову партијску судбину.

Из података централног органа КПЈ „Пролетера“ сазнајемо да је Самарџић све до краја 1937. године учествовао у давању прилога за штампу, одвајајући месечно 50 до 200 француских франака.⁵⁴ Према сећањима другарице Стане Котораш—Чворак,

⁵⁰ Исто.

⁵¹ У Москви се оженио Едитом, овастиком Радомира Вујовића. Његова кћерка данас живи у Будимпешти.

⁵² АРП КИ, бр. 1935/428.

⁵³ Исто, бр. 1935/533.

⁵⁴ „Пролетер“ бр. 3, март 1937; бр. 8, јули 1937; бр. 9, август 1937; бр. 11, октобар 1937; бр. 12, новембра 1937; бр. 13, децембар 1937.

које се налазе у Архиви за раднички покрет у Београду, 1936. године Самарцићу је предложено да као добровољац иде у Шпанију, али је он захтевао да му се скине партијска казна, после чега би био спреман да се бори у Шпанији у редовима републиканске шпанске војске. Тај његов захтев није прихваћен па Самарцић није ни отишао, као многи други југословенски комунисти, који су живели у СССР-у.⁵⁵

Последњи пут се име Гојка Самарцића спомиње у „Пролетеру“ број 1 од маја 1939. године. Ту је објављено саопштење, под називом „Искључења“, у коме се наводе имена искључених из КПЈ, углавном бивших руководилаца и активиста, чланова ЦК у разним периодима и партијских руководства: В. Чопић, Рада и Гргур Вујовић, Камило Хорватин, Коста Новаковић, Сима Марковић, Милан Горкић, Ђура Цвијић, Иван Гржетић и други. Међу именима искључених налази се и име Шварца, тј. Гојка Самарцића. Пошто је Гојко Самарцић у децембру 1937. уплатио прилог за штампу највероватније је страдао у стаљинским чисткама почетком, а можда и током 1938. године. Ова се претпоставка темељи на томе да је у то време искључење из КПЈ, СКП (б) или ма које друге комунистичке партије, било резултат хапшења и окривљавања да је „непријатељ народа“, „агент империјализма“ итд. Дали је Гојко Самарцић стрељан или је нестао у неком логору — тешко је установити.

Тако се завршио живот једног од многих југословенских комуниста, који је у одређено време и у одређеним условима био један од активних и угледних чланова Партије. Прошао је пут од члана Удружења студената-марксиста на Београдском универзитету у редовног члана КПЈ до члана Покрајинског руководства Партије за Србију и Централног комитета КПЈ. На том путу, дајући од себе онолико колико је могао, испољавао је слабости, грешио заједно с другима, двадесетих година био ангажован у француској борби на страни левице. Од стране београдске полиције хапшен је као „веома опасан комуниста“, бежао је из затвора и преко границе, а завршио је у неком логору као „непријатељ“ народа. Немамо сумње у то да је Гојко Самарцић до краја живота остао веран својим политичким убеђењима и идејама, упркос искључењу из Партије, коју је бранио још 1928. године на судском процесу, када је пред буржоаским судом, како је то забележила београдска „Политика“, изјавио: „Кажу да сам пропагирао комунизам. Комунизам је моја религија. Ако ме за то судите, осудите ме на вечиту робију, јер ћу вечито остати комунист.“⁵⁶

Надежда Јовановић

⁵⁵ Разговор снмљен 31. X 1966 (АРП, НГ—III—Ч—2/1, стр. 7).

⁵⁶ Драган Марковић, Љубиша Ристовић, *Пред непризнатим судом*, Књига I, Београд 1959, 382.